

**TRAGOM FRAGMENTA DNEVNIČKOG ZAPISA
IZ PRVOGA SVJETSKOG RATA**

TRACING A JOURNAL FRAGMENT FROM THE WORLD WAR I

STELLA FATOVIĆ-FERENČIĆ*

Deskriptori: Prvi svjetski rat; Povijest 20. stoljeća; Liječnici – povijest; Časopisi – povijest; Hrvatska

Sažetak. U radu je prikazan dio dnevničkog zapisa, čije se autorstvo pripisuje Vladimiru Jelovšku (1879. – 1934.), liječniku, književniku i jednom od istaknutijih urednika *Liječničkog vjesnika*. Dnevnik je vođen na istočnoj bojišnici od lipnja 1915. do srpnja 1916. Počinje s trenutkom pada ukrajinskog grada Lavova te djelomično prati slijed Brusilovljevih ofenziva. Na području Hrvatske sačuvano je vrlo malo dnevničkih zapisa čiji su autori predstavnici medicinskih struka. Njihovo prikupljanje i raščlamba, međutim, mogu pridonijeti produbljanju spoznaja o refleksijama ratnih sudionika i njihova svjetonazora te omogućiti usporedbu s korpusom objavljenih autobiografija i ostalih izvora. Utoliko upozoravanje na nedavno otkriven i atribuiran dnevnički fragment Vladimira Jelovška otvara pogled prema još jednoj individualnoj percepciji rata, bilježeći je na temelju traumatskog iskustva uključenosti pojedinca iz civilnog okvira. Uz navedeno dnevnički fragment koji se ovdje prikazuje pridonosi dopuni podataka o samom autoru – Vladimiru Jelovšku rasvijetljavajući one dionice njegova života koje do sada nisu bile istraživane.

Descriptors: World War I.; History, 20th century; Physicians – history; Periodicals as topic – history; Croatia

Summary. The paper presents a fragment of the World War I journal, discovered recently to belong to Vladimir Jelovšek (1879–1934) the physician, writer and one of the most prominent editors of *Liječnički vjesnik*. The journal was written during his attendance at the eastern front from June 1915 to July 1916 beginning with the fall of Lvov and partly following both Brusilov's invasions. On the territory of Croatia the war journals written by medical representatives are very rare. However, such sources could extend our knowledge on individual war reflexions, soldiers' principles or mindset, as well as to enable the comparison of their content with the body of already published autobiographical and other sources. Recently detected journal of Vladimir Jelovšek exposes the individual perception of war carried out through traumatic war experience of an individual abruptly exposed to war conditions. Furthermore, it adds to our knowledge the Jelovšek's life enlightening in those segments of his life which haven't been explored so far.

Liječ Vjesn 2015;137:116–123

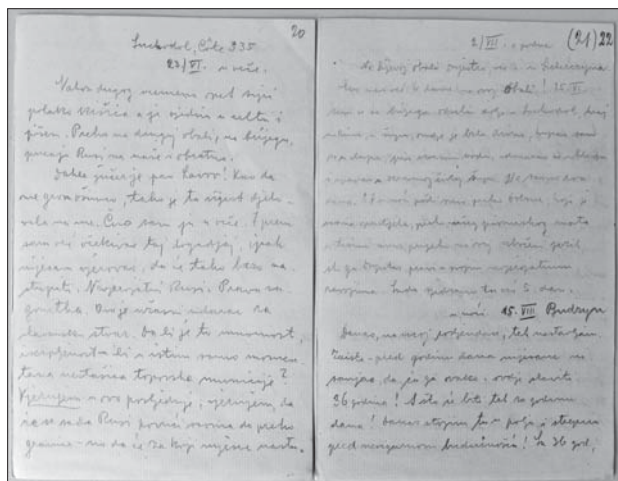
Tijekom 2014. počelo je obilježavanje 100. obljetnice Prvoga svjetskog rata. Gotovo da i nije bilo područja ili struke koja nije tim događanjima pridonijela nekim segmentom svoje ratne baštine bilo da je riječ o izložbama, publicistici ili pak masovnijem prikupljanju sačuvanoga dokumentacijskog materijala. Pa ipak, usporede li se podaci i svjedočanstva o razdoblju Prvoga svjetskog rata s onima koji postoje u drugim zemljama, uočava se da je na području Hrvatske sačuvano izrazito malo izvornih svjedočanstava. U svojoj studiji o Velikom ratu »odozdo« Filip Hameršak navodi da je velika zaprjeka u rekonstrukciji hrvatskih pogleda na Prvi svjetski rat upravo nedostatak izvora. Tomu pridonosi činjenica da su dvije trećine mobiliziranih bile nepismene. U hrvatskim javnim ustanovama sačuvano je petnaestak dnevnika ili naknadnih sjećanja koji još nisu sređeni niti objavljeni pa su svi oni koji se ovom temom bave trenutno usmjereni prema istraživanju četrdesetak monografski objavljenih autobiografija izravnih ratnih sudionika uglavnom nižih časnika.¹ Premda se zanimanje za Veliki rat intenziviralo, od 1990. do danas u nas je objavljeno svega nekoliko sjećanja sudionika tog rata te manji broj autobiografskih fragmenata. Posebno je malo onih izvora koji su proizašli iz pera medicinskih predstavnika. Kao primjer navodim memoare o ratnom zarobljeništvu u Sibiru tijekom Prvoga svjetskog rata, farmakognozista Antuna Vrgoča, iz-

dane u autorovoj nakladi 1937. godine² te nedavno otisnut prijevratnog dnevnika Vatroslava Florschütza.³ Ovomu se može pridružiti i publikacija ortopeda Božidara Špišića *Kako pomažemo našim invalidima*⁴ koja nema memoarski karakter, ali je primjer svjedočanstva liječnika koji bilježi svoje iskustvo neposrednog suočavanja s velikim brojem pristiglih invalida s ratišta, za vrijeme Prvoga svjetskog rata. U navedenim je publikacijama riječ o svjedočanstvima koja proizlaze iz pera visokoobrazovanih osoba, koje su svoje znanje i stručnost tijekom rata iskoristile za vlastito preživljavanje (Vrgoč), ali i za spašavanje desetaka tisuća života na ratištu (Florschütz) ili u pozadini (Špišić). Iskustvo je to posve drugačije od političkog i vojnog o kojem čitamo u većini sačuvanih izvora i stoga važno za istraživanje medicinskih pristupa zbrinjavanju ranjenika i invalida, organizaciji saniteta na ratištu, ali i osobnog doživljaja rata pisanog perom pojedinih medicinskih predstavnika.

* Odsjek za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić, dr. med.)

Adresa za dopisivanje: Prof. dr. sc. S. Fatović-Ferenčić, Odsjek za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 10000 Zagreb, Gundulićeva 24, e-mail: stella@hazu.hr

Primljeno 14. siječnja 2015., prihvaćeno 23. veljače 2015.

Slika 1. Prve stranice Jelovšekovog ratnog dnevnika. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU

Figure 1. The first pages of Jelovšek's journal from the First World War. Source: Archive of the Department for the History of medical sciences of Croatian Academy of Sciences and Arts

Slika 2. Portret Vladimira Jelovška. Rad Tomislava Krizmana – ljubaznošću gospođe Sanje Pilić

Figure 2. The portrait of Vladimir Jelovšek by Tomislav Krizman – courtesy of Sanja Pilić

U ovom ću radu prikazati dijelove dnevnčkoga zapisa sačuvanog u pismohrani Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (sl. 1.). Niz godina čuvao se pohranjen u plavoj kuverti s naznakom: *Rukopis anonimnog liječnika iz Prvog svjetskog rata*, bez oznake podrijetla rukopisa ili bilo kojega drugog podatka. Zagonetka njegova autorstva, po svemu sudeći, bila je i razlogom da istraživači kojima je bio dostupan nisu posegnuli za iščitavanjem njegova sadržaja, sve do danas. Čitajući ovaj rukopis, bila sam uvjerena da se radi o autoru koji vješto opisuje i ratne okolnosti u kojima se našao u razdoblju od lipnja 1915. do srpnja 1916. i vlastita raspoloženja i doživljaj rata. Uočila sam nadalje da su zabilježeni i oni podaci (datum rođenja autora, ime njegove kćeri, datumi odlikovanja i sl.) koji mogu poslužiti kao ključ u identifikaciji pisca ovog dnevnika. Komparirajući podatke koje do-

nosi u svojem dnevniku s onima u kartoteci Odsjeka za povijest medicinskih znanosti i drugim izvorima i literaturi, zaključila sam da je riječ o dnevnčkom fragmentu jednog od najistaknutijih urednika Liječničkog vjesnika: o Vladimiru Jelovšku (1879. – 1934.), liječniku/okulistu, književniku i publicistu (sl. 2.).

O ovom se liječniku do sada pisalo uglavnom u kontekstu pregleda o hrvatskim liječnicima koji su se bavili književnošću,^{5,6} u okviru književnih prikaza,⁷⁻¹¹ te s obzirom na njegovu ulogu i utjecaj u recepciji češke književnosti.¹² Osnovni biografski podaci o njemu dostupni su u enciklopedijama i leksikonima,¹³⁻¹⁷ te pojedinim bibliografijama.¹⁸ Medicinski autori izuzev nekrologe¹⁹⁻²⁰ ili pak osvrtne vezane uz prikaz slijeda urednikâ Liječničkog vjesnika,²¹ ne donose vrednovanja i analize Jelovšekove medicinske prakse, a multidisciplinarna analiza njegova cjelovitog rada tek predstoji.

Sačuvani fragment dnevnika, koji se prikazuje u ovom radu, oslikava Jelovšekovu osobnost izvan uobičajenog okvira njegove svakodnevice: izvan praških kavana, književnih krugova, uredništava ili liječničkih ordinacija. Izdvojen iz svoje stvarnosti i premješten u ratnu, Jelovšek se pokušava nositi s pozicijom koja je gotovo paradoksalna. S jedne strane stoji dužnost spašavanja ljudskih života u okolnostima namijenjenim ubijanju, s druge pak traženje smisla u ratnom besmislu, na strani države koju ne podupire. Riječ je o izvornom intimnom svjedočanstvu koje je nastalo tijekom trinaest mjeseci provedenih na ratištu, a koje, po svemu sudeći, autor nije namjeravao naknadno publicirati.

O autoru dnevnika

Iz krsnog lista pohranjenog u Hrvatskome državnom arhivu može se iščitati da je Vladimir (Viktor) Jelovšek rođen 15. kolovoza 1879. u Osijeku. Njegov otac Martin podrijetlom iz Teharjeva u Sloveniji, ovdje je radio kao ravnatelj Kraljevske realne gimnazije, dok mu je majka bila Adela rođena Ciol. Na prijepisu krsnog lista stoji da je krštenik kasnije primljen prema maticama prijelaza Evangelističke crkve u Zagrebu dne 8. listopada 1920. u svezu te crkve.²² Gimnaziju je polazio u Osijeku, a završio u Zagrebu. Publicističkom i književnom djelatnošću počeo se baviti već u gimnazijskim danima kao suradnik i urednik srednjoškolskih listova. Isprva se istaknuo u đačkome lito-grafiranom časopisu *Nada* koji je bio pod utjecajem programa »praške« grupe i ideja proklamiranih u časopisu *Hrvatska misao*. Uz Milana Marjanovića i Milutina Cihlara Nehajeva izdavao je i đački mjesečnik *Nova Nada* (1897. – 1899.) koji je u svojem programu naglašavao presudnu ulogu inteligencije u rješavanju društvenih i političkih pitanja.¹⁶ Isprva je Jelovšek u Zagrebu upisao filozofski fakultet, no ubrzo ga kao angažiranog pristašu pokreta moderne ambicije odvede u Prag gdje počinje studirati medicinu.^{19,20} Pokret hrvatske moderne širi se krajem 19. stoljeća među intelektualcima znanstvenicima i književnicima, težeći europeizaciji hrvatske književnosti te potičući suradnju južnoslavenskih naroda na kulturnom i gospodarskom području, a motiviran je jačanjem nacionalnih identiteta i težnjom za oslobođenje od okova Austro-Ugarske Monarhije. Izbor grada u kojem će ondašnja omladina studirati uvelike je ovisio o svjetonazoru kojemu je pojedinac pripadao i programu s kojim se poistovjećivao. To potvrđuje i Jelovšek u jednom svojem pismu upućenom Uredništvu *Liječničkog vjesnika*: *Što se tiče veza među slavenskim granama – to sam vazda bio i budem odlučni zagovaratelj što jačih veza, što boljeg i pravednijeg upoznavanja,*

proučavanja, zblizavanja. Zato sam učio baš na češkoj univerzi medicinu, akoprem me to stajalo mnogo više truda i žrtava.²³ Odlučuje se, dakle, za sveučilišni Prag u kojem se nositelji modernizma okupljaju oko časopisa *Moderní revue*, u kojem Jelovšekova stajališta i svjetonazor hvataju plodno tlo i poticaj. Taj je grad okupljao pristaše pokreta moderne koji se ondje nadahnjuju idejama Masarykove politike socijalnog realizma, a jedan dio ideja koje su motivirale pripadnike ovog smjera bio je odgojiti novog intelektualca te izoštriti snagu inteligencije u borbi za ostvarenje narodne samostalnosti. Jelovšek je od srednjoškolskih dana do studija u Pragu utjelovljavao svojim radom, sposobnošću, publicističkom djelatnošću pa i onom na području medicine i javnog zdravstva proklamirane ciljeve ovog pokreta. Tijekom praških studija objavio je dvije samostalne pjesničke zbirke u kojima se očituje utjecaj Kranjčevićeve poezije te veći broj prijevoda i literarnih priloga. Pisao je eseje, književne prikaze i kritike, a publicirao ih je u sarajevskoj *Nadi*, petrinjskom *Banovcu*, karlovačkom *Svjethu*, praškom *Sijelu*.¹⁶ Još u vrijeme studija javlja se na stranicama Liječničkog vjesnika izvješćujući o Trećem kongresu prirodopisaca i liječnika u Pragu od 25. do 29. svibnja 1901. u pet nastavaka.²⁴

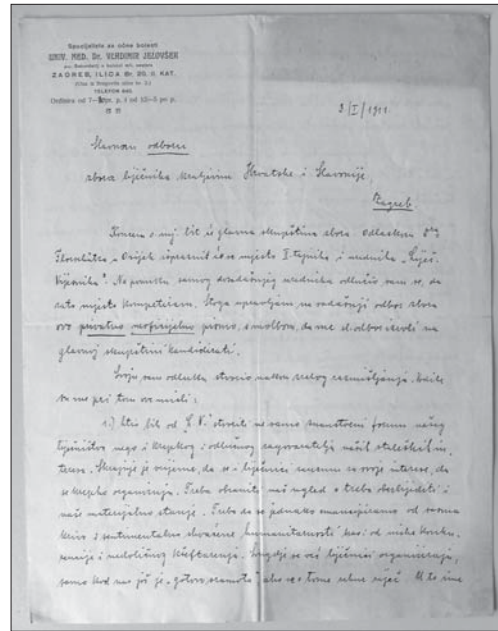
Medicinski fakultet na Karlovu sveučilištu u Pragu završio je 1905. godine. Za vrijeme studija upoznao je i istaknutu slovensku književnicu i novinarku Zofku Kveder (1878. – 1926.) s kojom se vjenčao i imao tri kćeri: Vladošu rođenu 1901., Mašu 1907. i Miru rođenu 1911. (sl. 3.). Najmlađa kći rođena u tom braku, Mira, majka je istaknute hrvatske književnice Sunčane Škrinjarić (1931. – 2004.), koreografkinje Tihane Škrinjarić te Marija Škrinjarića Cobre koji je svirao bubnjeve u prvoj postavi Bijelih strijela te baka Sunčanine kćeri također književnice Sanje Pilić.

Slika 3. Vladimir Jelovšek sa suprugom Zofkom Kveder i kćerima Vladimirom i Mašom. Ljubaznošću gospođe Sanje Pilić

Figure 3. Vladimir Jelovšek with his wife Zofka Kveder and two daughters Vladimira and Maša – courtesy of Sanja Pilić

Nakon završenoga medicinskog fakulteta Jelovšek je još neko vrijeme radio u praškoj *Vynohradskoj* bolnici, kao liječnik eksternog odjela. To potvrđuje i njegovo pismo datirano 3. svibnja u kojem već najavljuje svoj dolazak u Zagreb, u Bolnicu milosrdnih sestara, koji predviđa za 15. svibnja 1906.²⁴ Nakon dolaska u domovinu Jelovšek radi kao pomoćni liječnik Očnog odjela Bolnice milosrdnih sestara te kao liječnik Okružnog ureda za osiguranje radnika u Zagrebu i Karlovcu. Ordinira i u svojoj privatnoj ordinaciji u zagrebačkoj Ilici 20 na drugom katu, radnim danom od 7

Slika 4. Pismo Odboru HLZ-a u kojem Jelovšek predlaže svoju kandidaturu za urednika Liječničkog vjesnika. Izvor Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU

Figure 4. Jelovšek's letter addressed to the Board of Croatian Medical Association in which he proposes his candidature for the editor of *Liječnički vjesnik*. Source: Archive of the Department for the History of medical sciences of Croatian Academy of Sciences and Arts

do 10 i od 12 do 17 sati. Odmah nakon dolaska u Zagreb učlanjuje se u Zbor liječnika Hrvatske,²⁵ a početkom 1911. godine piše pismo Odboru ove udruge sa željom da prihvate njegovu kandidaturu za mjesto drugog tajnika i urednika Liječničkog vjesnika (sl. 4.). U pismu je naglasio da namjera od Liječničkog vjesnika stvoriti ne samo znanstveni forum našeg liječništva nego i krepkog i odlučnog zagovaratelja naših staliških interesa... Treba obraniti naš ugled i obezbijediti naše materijalno stanje.²⁶ Iz dokumenta odgovora Kraljevskoga redarstvenog povjerenstva za grad Zagreb upućenog Zboru liječnika kraljevine Hrvatske i Slavonije 11. prosinca 1912. vidljivo je da navedeno Povjerenstvo prima na znanje prijavu Vladimira Jelovšketa za odgovornog urednika Liječničkog vjesnika.²⁷ U 1912. godini Jelovšek je član Odbora Zbora liječnika, a iste je godine već uredio broj 11 i 12, nadovezujući se i suuređujući list uz Srećka Šilovića (1885. – 1965.). Na obiteljskom planu bila je to godina kada se brak sa slovenskom književnicom i novinarkom nakon brojnih kriza raspada, nakon čega se ona 1914. udaje za političara Jurja Demetrovića (1885. – 1945.).²⁸ Nedugo nakon preuzimanja lista Jelovšek piše: *Liječnički će vijesnik savjesno nastojati, da hrvatskom liječniku pruži što više prilike za znanstvenu naobrazbu, donajajući mu izvorne radove njegovih kolega i zgodne ekscerpte iz tuđih literatura. Iznijet će rado svaki redak sudrugova širom naše domovine, bila to oveća radnja ili zanimiva bilješka iz prakse; time će podbadati pojedince na marljivu suradnju a medju čitaocima podržavati življi kontakt i interes. No Liječnički će vijesnik jednako savjesno i budno vršiti i svoj socijalni zadatak i on će iskreno i bezobzirno iznašati sve odnošaje, sve tegobe, sve želje hrv. liječničkog staleža, borit će se za interese njegove protiv svakoga koji bi mu htio onemogućiti njegov humanitarni rad, i otečati golu egzistenciju. Pokazat će na svjetle primjere u tuđini, iznašat*

zanimive upadice iz života i borbe naših kolega širom svijeta, da time digne svijest i dostojanstvo hrv. liječnika i da u njemu do savršenstva dotjera jednu dragocjenu modernu spoznaju i spoznaju potrebe čvrste solidarnosti ... Liječnički će vijesnik napokon vazda imati na umu da je glasilo dvaju slavenskih udruženja, da dakle vazda mora podržavati što življu svezu s ostalim slavenskim znanstvenim krugovima.²⁹ Nabijen publicističkim potencijalom, izoštren u kriticismu i oran prionuti i na području medicinske publicistike, Jelovšek preobražava Liječnički vjesnik u njegovu cjelokupnome medicinskom i književnom opusu. Sam ili uz suradnju drugih liječnika: V. Čačkovića (1915.), L. Novkovića (1918. – 1920.), L. Thallera (1920. – 1921.), V. Novakovića (1923.). Dužnost urednika Liječničkog vjesnika obnašao je, uz kraće prekide, dvadeset godina (1912. – 1934.).

Tijekom Jelovšekove uredničke djelatnosti ovo se medicinsko glasilo proširilo svojim stalnim mjesečnim prilogom *Glasnikom za staleška i zdravstvena pitanja*, koji je počeo izlaziti 1914. godine, a uredio je i specijalni kulturno-historijski broj o povijesti medicine. Njegovim zalaganjem realizirano je i tiskanje *Medicinske biblioteke* i *Medicinskog kalendara*. Svojim brojnim doprinosima vezanim uz uredivačke poslove Jelovšek je obogatio Liječnički vjesnik ne samo bogatstvom članaka i kvalitetom sadržaja već i širokim spektrom tema iz staleškog života liječnika. Prilog *Staleški glasnik* imao je vlastitu naslovnu stranicu, paginaciju i kazalo, ali je bio u istom ovitku s Liječničkim vjesnikom. Donosio je članke o staleškim prilikama liječnika, liječničkim primanjima i radnome vremenu, komentare različitih naredaba, natječaje za ispražnjena mjesta, vijesti iz Društva blagajničkih liječnika (tj. liječnika socijalnog osiguranja) te vijesti iz *Društva zdravnikov na Kranjskem*. Kad je počeo Prvi svjetski rat, uvodi se nova rubrika »U ratu pali, ranjeni, ozlijeđeni i oboljeli liječnici«. Unatoč podjeli i dalmatinski se liječnici pretplaćuju na Liječnički vjesnik i surađuju u njemu pa *Staleški glasnik* ima rubriku »Iz Slobodne organizacije liječnika Dalmacije«. U doba Prvoga svjetskog rata, od kolovoza 1914. do kolovoza 1916. rad Zbora liječnika Hrvatske, kao i mnogih drugih društava, bio je obustavljen. U to su doba i mnogi svjetski časopisi prestali izlaziti, a drugi su znatno smanjili svoj opseg. Liječnički je vjesnik ipak uspio ostati na dotadašnjoj razini zahvaljujući tadašnjim urednicima V. Jelovšku i M. Čačkoviću, ali se njegov prilog gasi početkom 1915. On je opet oživljen 1921. – 1923. pod imenom *Staleški glasnik*, nastavlja s izlaženjem 1923. – 1927. pod imenom *Staleške vijesti*, 1928. – 1929. nosi opet ime *Staleški glasnik*, a 1930. – 1934. *Glasnik za staleška i zdravstvena pitanja*. *Staleški glasnik* imao je svoj prilog: *Vijesti Liječničke komore za Hrvatsku, Slavoniju i Medjumurje* u Zagrebu (1924. – 1929.), odnosno *Vijesti Liječničke komore za Savsku banovinu* u Zagrebu (1924. – 1930.). Drugi je prilog bio *Vijesti Ljekarske komore Primorske banovine* u Splitu, međutim, objavljen je samo jedan broj 1930. godine.²⁹ Nakon smrti Vladimira Jelovška 1934. godine *Staleški se glasnik* gasi.

U veljači 1915. Jelovšek je mobiliziran, a njegov uredivački posao nastavlja Miroslav Čačković. O Jelovšekovu ratnom razdoblju u Liječničkom vjesniku saznajemo samo preko rubrike *Odlikovanja*, i to najprije kada mu je dodijeljeno pohvalno priznanje,³⁰ na što će se i sam osvrnuti u svojem dnevniku:

24. 1. 1916. u noći, *Gnilowody*, str. 30. *Baš sam se vratio kući sa slave – slavili smo danas dekoraciju mog lijepog pope i moju! Ja sam već znao pred 16 dana da sam dobio signum laudis, ali sam šutio, sve čekajući, kad će doći oba-*

vijest na reg; danas kad je obestar bio odredio da se pregledaju svi naredb. listovi, odao sam se – bilo je velikog čuđenja. Odmah je odredio uveče gozbu, psovao me, da sam podmukao, što sam šutio, da sam sigurno pemac. Uveče je igrao gramofon dapače nam je i nazdravio i stiskao nam ruke – strašno je dobar i ljubazan. A on ne zna, kako mi je sve to ravnodušno, kako me cijelo to odlikovanje baš nimalo ne veseli – čemu da se zapravo veselim? Jesam li ga za-sluzio? Ta nijesam ništa vanredna učinio, samo sam uvijek vršio svoju dužnost. Uopće ne znam za što sam to zapravo

Slika 5. Vovna iskaznica. U razdoblju 1917.–1918. Jelovšek radi u Rezervnoj bolnici u Zagrebu. Izvor: Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU

Figure 5. Jelovšek's military ID card. In the period 1917–1918 Jelovšek was working in Reserve Hospital No 2 in Zagreb. Source: Archive of the Department for the History of medical sciences of Croatian Academy of Sciences and Arts

Slika 6. Jelovšekov grob na zagrebačkom Mirogoju
Figure 6. Jelovšek's grave in Zagreb cemetery Mirogoj

dobio. Još za Lanezyu ili sada za Kžilowku. Mene glavno boli da sam još uvijek samo pišivi pomoćni liječnik. To je uvriježda koju nikada nikome oprostiti neću. A drugo mi je sve irelevantno.

Ubrzo mu se i ta ambicija obistinila, a imenovanje za nadliječnika obznanjeno je u Liječničkom vjesniku,³¹ ali i na stranicama njegova dnevnika:

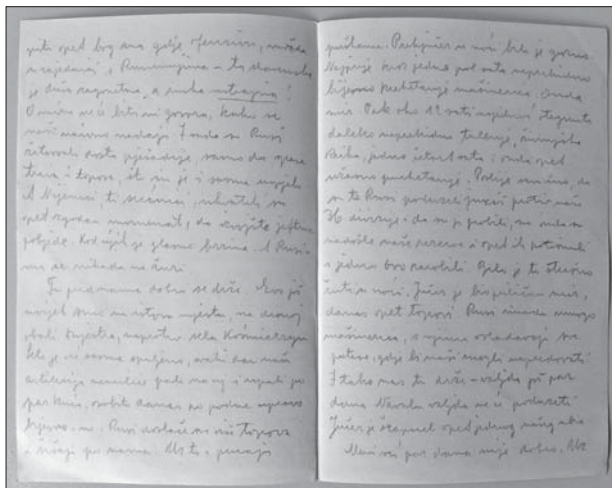
23. 2. 1916. noću, Gnilowody, str. 32. Nova godina čini se da za me sretnije započinje no lanjska! Danas sam dobio obavijest od prijatelja Sranera, da sam u narod. listu od 12. o. mj. imenovan nadliječnikom, izvanredno. I za zbilju! Saopćio sam to odmah ujutro kod posjeta Obestaru, on je odmah telefonirao na diviziju po nar. list i tamo smo zaista našli, i to već naredbom od 29. 1. I tako mi se ipak jedna skromna želja ispunila, jer sam ovo zapostavljanje zaista teško podnosio.

Nakon povratka s ratišta Jelovšek je tijekom 1917. i 1918. u svojstvu nadliječnika u Rezervnoj bolnici br. 2 u Zagrebu (sl. 5.). Prema dokumentu sačuvanom u Hrvatskome državnom arhivu vidljivo je da je Ukazom 43.617 od 17. 12. 1922. postavljen u čin sanitetskog kapetana druge klase.³² Uz poslove u struci, nakon završetka rata, Jelovšek nastavlja sa svojim aktivnostima u sklopu Zbora, a na uređivačkim poslovima Liječničkog vjesnika radi sve do svoje smrti 1934. godine. Pokopan je u Zagrebu na evangelističkom groblju sa suprugom Vjerom rođenom Matasović (1900.–1980.) (sl. 6.).

Ratni dnevnik Vladimira Jelovškera (1915. – 1916.)

Jelovšekov rukopis sastoji se od 14 središnjih dvostrukih stranica formata 11 x 17 cm. Svaka je stranica paginirana s time da početna nosi oznaku 20, a posljednja završava stranicom 44. Stranice su žučkaste neoštećene s diskretnim linijama u teksturi papira. Dnevnik nije ukoričen, pisan je diskontinuirano olovkom, mjestimično plavom bojom, sitnim, ali potpuno čitljivim rukopisom, najviše noću (sl. 7.). Pri vrhu početne stranice dnevnika lijevo piše: 1915. Luchovdol, u istočnoj Poljskoj, Côte 335. desno str. 20. Da je Jelovšek mobiliziran, saznajemo iz obavijesti koju je 23. veljače 1915. uputio Čačković čitateljima *Liječničkog vjesnika* u povodu preuzimanja uredništva lista: *Naš urednik dr. V. Jelovšek pozvan je da udovolji vojnoj dužnosti. Uredništvo vjesnika povjerenje je meni a ja apeliram na sve kolege i prijatelje da me pomognu u mom radu i da ispričaju gdje koju promjenu, koja će nužna biti u formi i opsegu vijesnika.*³³ Točan nadnevak mobilizacije 21. veljače 1915., doznaje se upravo iz Jelovšekovih dnevnčkih bilježaka:

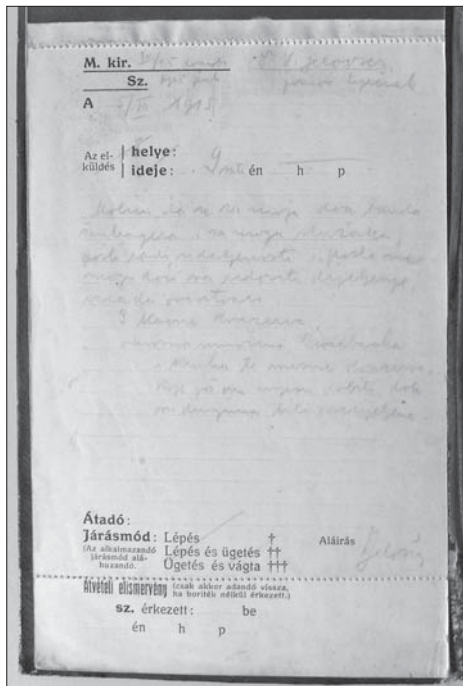
Gnilowody, 21. 2. 1916. – 5 sati popodne, str. 31 Danas je godišnjica mog odlaska iz Zagreba! Danas pred godinu dana krenuo je naš »etapni« batu slavno kroz ulice Zagreba s glazbom u čvrstoj nadi, da će se za par mjeseci jednako slavno vratiti. I zadesila nas je čudna sudbina: od prvog dana nijesmo bili etapci, nego smo odmah bili udijeljeni u liniju, i to smo ostali do našeg »svršetka« 9. rujna. A ja eto ostadoh i ovdje i dalje na fronti, sam, bez ikoga od mojih, samo s mojim vjernim Saboličem i konjušarima, dok ostali prijatelji danas tamo daleko u sibirskom kraju spominju valjda kao i ja današnji dan... Čudne me misli salijetaju na taj dan! Kad smo polazili iz Z., ja sam bio najpesimističniji i računao sam ostati do rujna vani – pa eto, sada je već i veljača, pa nema kraja, nema ni najmanje nade da bi se u dogledno doba riješio veliki spor i nastupio mir. Čini se dapače, da će za koje vrijeme tek nastupiti najveće i najodlučnije borbe, teške i sudbonosne...

Slika 7. Rukopis Jelovšekovog dnevnika iz Prvog svjetskog rata. Izvor: Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU

Figure 7. Fragment of Jelovšek's journal. Source: Archive of the Department for the History of medical sciences of Croatian Academy of Sciences and Arts

Nažalost, dnevnčki zapis Vladimira Jelovškera za razdoblje od 21. veljače do sredine lipnja nije sačuvan pa osim činjenice da se nalazi na istočnoj bojišnici ne možemo sa sigurnošću konstatirati koje su njegove točnije vojne pozicije u to vrijeme. Međutim, sačuvan je njegov ratni notes u kojem je vodio bilješke od 5. do 8. ožujka 1915. (sl. 8.). U gornjem lijevom kutu napisano je IV/25. domobranska pješačka pukovnija i datum 5. 3. 1915., a u desnom Dr. V. Jelovšek pomoćni liječnik. Zapisi se nižu duž nekoliko stranica na hrvatskom i njemačkom jeziku bilježeći različite informacije. Na trećoj stranici je, primjerice, naslovio zapis gospodinu satniku Beloševiću u Cucylovu (Tsutsyliv) i javlja mu da je *dodijeljen previjalištu 52. pješačke pukovnije pa moli da se svi ranjeni upute na to previjalište koje se nalazi u Wosytowu, prva cesta desno od prve crkve. Vani je zastava Crvenog križa.* Na sljedećim stranicama bilježi imena vojnika koje je liječio i njihove dijagnoze. Nalazi se u Ukrajini, u krakovskoj oblasti, u sklopu 25. pješačke divizije. U to vrijeme Svetozar Borojević s 3. armijom pokreće ofenzivu radi razbijanja ruskog obručka oko Przemiuła. Akcija traje do 14. ožujka, ali je uspjeh izostao: Przemiuł je zbog gladi prisiljen kapitulirati 23. ožujka, pri čemu više od 100.000 vojnika dospijeva u zarobljeništvo. Sljedećih nekoliko mjeseci obilježit će proboj ruske fronte između Tarnowa i Gorlica (oko 55 km istočno od Krakova) koji počinje 2. svibnja. U probouju osim austrougarskih sudjeluje i 11. njemačka armija. Do 7. svibnja u ruskim će linijama biti otvoren prolaz širok 16 km.³⁴ U vrijeme kada austrougarska vojska osvaja Przemiuł (3. lipnja) Rusi se na desnom krilu povlače prema Visli te stižu vijesti o padu Lavova (22. lipnja), koji su zabilježeni i u prvim sačuvanim redcima Jelovšekova dnevnika 23. lipnja navečer: *Dakle, jučer je pao Lavov! Kao da me grom ošinuo, tako je ta vijest djelovala na me. Čuo sam je uveče. I premda sam već očekivao taj događaj ipak nijesam vjerovao, da će tako brzo nastupiti.* Iako se bori na austro-ugarskoj strani, u čitavom sadržaju dnevnika osjeća se njegova snažna slavenofilija pa gotovo kao da strepi od gubitaka koji bi ubuduće mogli pogoditi Ruse, spekulira o njihovim sljedećim potezima i savezima: *Nevjerojatni Rusi. Ovo je užasan udarac za slavensku stvar. Da li je to umornost, iscrpljenost ili u istim samo momental-*

Slika 8. Jelovšekov notes sa bilješkama za razdoblje 5.–8. 3. 1915. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU
Figure 8. Jelovšek's notepad for the period of March 5th to 8th 1915. Source: Archive of the Department for the History of medical sciences of Croatian Academy of Sciences and Arts

na nestašica topovske municije? Vjerujem u ovo posljednje i vjerujem da će se sada Rusi povući sasma do preko granice. No, da će za koji mjesec nastupiti opet bogzna gdje ofenzivu, možda u zajednici s Rumunjima – ta slavenska je duša zagonetna, a Ruska ustrajna! I dalje se na svim razinama spekulira o trajanju rata koji se sve više rasplamsava i širi. Nade kako će se sve brzo završiti polako napuštaju i one najnaivnije, u koje se po svemu zasigurno Jelovšek ne ubraja:

23. 6. uveče, str. 20. ...O miru neće biti ni govora, kako se naši naivno nadaju. I sada su Rusi žrtvovali dosta pješadije, samo da spase trajin i topove što im je i sasvim uspjelo. A Nijemci, ti srećnici iskoristili su opet zgodan momenat, da izvobje jeftine pobjede. Kod njih je glavno brzina. A Rusima se nikad ne žuri. Tu pred nama dobro se drže. Evo, još uvijek smo na istom mjestu, na desnoj obali Dnjestra, naprotiv selu Kosnietzyu. Selo je već sasma spaljeno, svaki dan naša artiljerija nemilice pali na nj i upali po par kuća, osobito danas popodne upravo bijesno, no i Rusi dovlače sve više topova i šišaju po nama. Uz to i pucaju puškama. Prekjučer u noći bilo je grozno. Najprije kroz jedno pol sata neprekidno bijesno krekatanje mašinerija. Onda mir. Pak oko 12 sati njihovo otegnuto daleko neprekidno tuljenje. Živinjska rika, jedno četvrt sata i onda opet užasno pucketanje. Poslije sam čuo da su to Rusi poduzeli juriš protiv naše 36. divizije i da su je probili, no onda su nadošle naše rezerve i opet ih potisnuli i jedno stotinu zarobili. Bilo je to strašno čuti u noći.

Tijekom ljeta 1915. u vrijeme Jelovšekova rođendana Rusi su postupno uzimali i trpjeli velike gubitke. U nizu pojedinih akcija bit će osvojene najjače ruske tvrđave: Iwanogorod (4. kolovoza), Kovno (17. kolovoza), Nowogeorgijewsk (19. kolovoza), Brest-Litovsk (26. kolovoza), Var-

šava (5. kolovoza), Bialystok (26. kolovoza), Luck (31. kolovoza).³⁴

15. 8. Budzyn, u noći, str. 21. Danas, na moj rođendan, tek nastavljam zaista – pred godinu dana nijesam ni sanjao da ću ga ovako i ovdje slaviti – 36 godina! I što će tek biti za godinu dana! Danas stojim tu u polju i strepim pred neizglednom budućnošću! Sa 36 god. Valjat ću opet početi iznova stvarati život, egzistenciju – ostanem li živ. Dosele mi izvrsno služi zdravlje, osjećam se lak i svjež i krepak, prkosim svemu, samo te duševne muke, te brige! Pak k tomu još sadašnji položaj: eto pala Waršava, Ivangorod – bog zna što je danas nova; ne čujemo ništa, ne znamo ništa. Samo nas sada ovdje, u tom selu, nemilice šišaju Rusi, po danu šrepneli i granate, danas osobito i na artiljeriji, tamo blizu kapelice, i sada uveče i puške neprestance. Baš sam sada jednom iz lica izvadio fišek.

Premda stranice dnevnika karakteriziraju individualizam i introvertiranost, posvudašnje bilježenje trenutaka izgubljenosti u prostorima kojima ne pripada, ne propušta zabilježiti ni onaj dio svakodnevice koji čini privid normalnog života u miru: kavane, šaroliki svijet koji prolazi, dječji sprovod, pogled na njemačke oficire koje je prisiljen pozdraviti i čija ga nemila nazočnost vraća u stvarnost.

22. 7., 5 po podne, str. 22... Sjedim na krasnoj prijatnoj terasi kavane »Union« i gledam dolje na šaroliki svijet poda mnom. Baš prolazi dječji sprovod: naprijed raspelo, pak pop s debelim mežnarom u crnini, iza njih u modro do ludića šaroliki livrirani sluga s lijesom na ramenu, pak par žena. I nehotice se sjećam onog sprovoda u Grabovcu. Sada sam opet blizu onog mjesta – oh da mi ga je još jednom vidjeti! Šuljam se i vrzمام po ovom mjestu i nigdje ne mogu da nađem mjesto za se. Zar uopće spadam u taj grad, u taj milieu? Susrećem mnoge oficire i čisto se moram uvijek trgnuti da ih pozdravim – nije mi to još ušlo u krv. A tek njemački soldati drepasti, teški, krupni, rumeni u licu, s modrim očima i plavokosi – gruba samosvjesna sila. I oni pozdravljaju – i ja odzdravljam, moram da odzdravljam. O gorka ironija sudbine! Zar baš moram da prođem sve muke i sve klanjce jadikovce duševnih tortura? I u meni se na njihov pogled budi snaga, snaga duševna, snaga slavenskog osjećaja, slavenskog čeznuća, slavenske kulture i ta snaga svladava sve momente malodušnosti, nesigurnosti, očaja.

Rusi su izgubili niz bitaka i još više prostora, ali kako se vidi i iz ovog segmenta Jelovšekova zapisa, vojska im još nije bila slomljena.³⁵ Na dan kada započinje prva »Brusilovljeva ofenziva« Jelovšek je zapisao:

Przedmieście kod Jaztowca, 16. 10. 1915. str. 28.

Sada sam ovdje još uvijek u tom predgrađu i valjda ćemo još dulje ostati. 12. o.mj. bi određena diverzija prama Krzywotki, jer su Rusi ovdje skupili mnogo konjištva, a prodrli su sjeverno od Buczacza kod Gurkanowa na desnu obalu Strype. Tamo smo se doduše morali opet povući, ali i naša diverzija imala je mnogo gubitaka. 13. smo morali po danu uzmaknuti natrag u stare pozicije, bio je gadan uzmak. 14. htjeli smo osvojiti tri naprijed postavljene prijašnje pozicije – i bili smo bačeni natrag. Pali su neki zgodni ljudi od časnika, neki su zarobljeni, ukupni gubici bili su oko 600. Pod nama su gardijski uloni i Zemunske pukovnije. Izvrsno pucaju. Sada su sasma blizu, jedva na 1000–1500 zavačaja pred našim glavnim pozicijama. Prekjučer i danas pucaju su topovima na nas, dvije granate pale su kod mog stana...

Ova ofenziva bila je pokušaj olakšanja stanja na talijanskoj fronti i istog dana koji bilježi i Jelovšek Rusima uspijeva proboj kod Czartorijska i forsiranje Styr. Nakon toga dolazi do obostrano iscrpljujućih dugotrajnih borbi, koje će

završiti tek 5. studenoga potiskivanjem Rusa. U istočnoj Galiciji i Bukovini Rusi u tzv. novogodišnjoj bitki pokušavaju vratiti dio izgubljenog teritorija; borbe traju do 19. siječnja 1916. bez vidljivih rezultata.³⁴

Na svoj osnovni posao na ratištu – zbrinjavanje ranjenika – osvrće se uglavnom usput ne zadržavajući se na detaljima. *Bilo je vrlo mnogo posla na našem povijalištu. Imali smo oko 123 ranjenih, drugi dan 67 i 5 Rusa; 7 ih je umrlo kod nas. Osobito u noći od 14. na 15. Bilo je grdnog posla sve do 12 sati, preko 40 teško ranjenih; uopće su sve ozljede sada razmjerno vrlo teške. Radio sam vrlo mnogo, i onda sam spavao kod učitelja na divanu. (Dio gornjeg zapisa)*

Prva Jelovškova ratna godina protekla je u smjeni iscrpljenosti, otuđenosti, premještenosti, osjećaja nepripadnosti okružju u kojem se nalazi i nostalgije za domom. Kada mu to prilike dopuštaju, pokušava predahnuti, prigrbljujući trenutke koji život čine podnošljivijim. Prijelaz iz stare godine u novu 1916. dočekuje sam pišući dnevnik u noći:

31. 12. 12 u noći, str. 29.

U luknji, u kojoj ima jedva mjesta moj ležaj mjesto vratiju visi moj celt, nadamnom na bajuneti visi lampa, u daljini larma vojništvo, oko mene narodi. Tako slavim Silvestrovo i dočekujem novu godinu. Mnogo gorčine sam i doživio ovo zadnje vrijeme i mnogo slatkih i lijepih časova – takav je život. Neka. Sve će se to propatiti i pretrpjeti radi velike ideje, radi konačne naše slavne pobjede. Ne damo se uništiti. Nova godina neka bude godina pobjede pravice, godina preporoda i mira u znaku naše velike ideje! Dok u daljini gruvaju topovi dotle mirno lijem na svoj hladni logor s žarkom nadom u budućnost!

Nedvojbeno je da Jelovšek spada u onu skupinu mobiliziranih koji zapravo priželjkuju ne samo reformu već i pad Austro-Ugarske Monarhije, dakle, on se po svojem političko-ideološkom svjetonazoru može svrstati u lijevi kraj protuhabsburškoga, tj. projugoslavenskoga spektra.

Sljedeća je godina u Jelovškovu dnevniku zabilježena nastavkom praćenja ruske ofenzive na istoku:

23. 2. 1916. noću, str. 32. *Danas sam također čuo, da su Rusi slavili veliku pobjedu kod Erzeruma; preko 100 hiljada junaka zarobili i hiljadu topova. Ovo bi zaista moglo biti od velikog značenja, vidjet ćemo, da li je to znak nove periode. I tako ćemo ratovati i dalje! Bog zna do kakvih konaca. Kod nas je sasma mir, jer je od dva dana napao divan, gust snijeg, najprije uz strašan vjetar, al sad se smiril... Danas idem kući na dopust, moj bandagenträger Žlabur, on nosi pisma za moje. S novom energijom dalje!*

Ruska ofenziva, međutim, nije urodila plodom pa su potkraj ožujka i početkom travnja potučeni na jezeru Narocz. Zapovjedništvo nad ruskom jugozapadnom bojišnicom preuzeo je general Brusilov. Druga Brusilovljeva ofenziva počela je 4. lipnja 1916. snažnom topovskom paljbom Monasterzyska.³⁶ Nekoliko dana nakon toga Jelovšek bilježi:

13. 6. 1916. u noći, str. 41. *Prolaze mirni pa opet tako nemirni sudbonosni dani! Na našoj fronti je začudo mir; stojimo tamo gdje i prekjčer. Imao sam jučer i danas još mnogo ranjenih Rusa većinom čvrsti mladi ljudi dobro hranjeni. Ako sam s njima ljubezno razgovarao široko su se smješkali, bili dobrodušni i odani. Badava – Slavenska narav! Svi vele da ima u njih vojske kao pljeve, al da su imali mnogo gubitaka, osobito od mašinerica. Najviše ih ima od 164. i 165. Reg., pa i sibirjaka iz Talovske i Tumske gubernije. Jedan je bio 37 godina star, čvrst i jak pa otpočetka u ratu na germanskoj fronti. Prvi put ranjen! Drugi su mladi, ima ih od 19 do 20 godina, vježbani su po 2 do 3 mjeseca. Sasma lijepo sam se mogao s njima sporazumijeti. Ah taj rat! Vazda kolebam među ekstremnim osjećajima – sada ve-*

selje i klijtaj od sreće, sad opet bol, bol da poludiš! Jučer sam čuo da su naši osvojili Tamnopol i da je pao Verdun. A danas opet čujem, da nije istina, dapače, da su Rusi kod Kajdanowa prodrli u naše položaje, tamo gdje smo i mi bili – o moj blaženi novogodišnji stan! Moja slatka mala školja! Potisnuli su 39 div. Dapače da su i preko Dnjestra došli u Hordenku – prema tome da je možda već Czernowice u njihovim rukama, i da su prodrli na Dnjestr na Kosnijerzyna i Doline – našeg lijepog ljetnog boravišta. Tako se ovo kolo vrti i okoli – Hoćemo li ipak jednoć dospijeti u Karpate?

Nakon što je 7. vojska razbijena kod Okne operacije na talijanskoj bojišnici obustavljene su, a sve raspoložive snage poslone na rusku bojišnicu. U tim je bitkama carska vojska pretrpjela goleme gubitke. Vojnici 4. vojske pretežito su se predavali Rusima, dok je ljudstvo 7. vojske izgubilo oko 43 posto aktivnog sastava. Po drugi put je izgubljen glavni grad Bukovine-Černovic.³⁶

12. – 13. 7. 1916. u noći, Folwarky kod Monasterzyske, str. 44.

Danas je bio buran dan – najburniji za me za cijelog tog rata, što se tiče artilerijske pucnjave. Do samog jutra od 5 sati, trajala je pucnjava, upravo neopisiva, cijeli dan, osobito s ruske strane, do kasno uveče, ispućano je bar 15 000 metaka pa i sada u noći još naši pucaju. Grozna trešnja. Grandiozno kazalište. Cijeli brijeg, desno i lijevo od ceste u Jezicrrame, upravo se puši od ovog dima granata. Rusi su pucali onamo, da priprave valjda juriš na gesingoru, no do juriša nije došlo. Čujemo, da se kupe dole kod mosta, na 333, gdje sam uvijek jašio komandi, jedno 300 do 400 m pred našim sadašnjim položajem. Imali smo preko dana mnogo ranjenih, pa i sada u noći neprestance dolaze. Dne 7 o. mj. imali smo prekrasni pojav: granata je udarila u skladište municije kraj fabrike, odmah se čulo 10 eksplozija, a onda se proširila vatra i redom su strašnom pucnjavom praskale teške granate, vijao se ogromni oblak crnog dima, kao da je vulkan proradio. Od 6 o. mj. već sam ovdje, na cesti u wyczolki, u lijepoj žutoj kućici broj 117. Svaki dan nas ujutro pozdraviše šrapneli, no danas je počelo. Pa ipak i uza svu vatra i teški posao danas sam tako sretan i vedar u duši: primio sam opširno i lijepo pismo od Olge. ... I Mija je jučer lijepo pisala. Lijepo je na svijetu.

Ovim zapisom završava sačuvani fragment dnevnika Vladimira Jelovškega. Kako i gdje je proveo ostatak 1916. nije utvrđeno. Tijekom 1917. godine nalazi se u Rezervnoj bolnici u Zagrebu.

Zaključak

Nevelik korpus hrvatske literature o Prvome svjetskom ratu sastoji se uglavnom od vojno-političke historiografije uobličene *generalskom* perspektivom i pristupom. U posljednje vrijeme, međutim, sve veći broj znanstvenika razvija interes prema kulturalnim i svjetonazorskim učincima rata, polazeći od pretpostavke da je percepcija samog rata bitnija od njegove neposredne stvarnosti.¹ Vrlo koristan i cjelovit pristup toj drugačijoj recepciji Prvog svjetskog rata u nas, o tzv. pogledu na rat *odozdo*, elaboriran je u opsežnoj studiji Filipa Hamerškaka *Tamna strana Marsa – Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, koja se temelji na četrdesetak publiciranih autobiografskih sjećanja. Uz objavljene autobiografske sadržaje ne manje vrijedan izvor za istraživanje Prvoga svjetskog rata jesu i neobjavljeni zapisi i dnevni sudionika rata, jednim dijelom rasuti u periodici ili u raznim ustanovama, drugim dijelom još nedostupni, često neidentificiranog podrijetla i autorstva. Sustavna obradba

tih izvora može pridonijeti produblivanju spoznaja o refleksijama sudionika rata i njihova svjetonazora te omogućiti usporedbu s korpusom objavljenih autobiografija i ostalih izvora. Utoliko upozoravanje na nedavno atribuiran dnevnički fragment otvara pogled prema još jednoj individualnoj percepciji rata, bilježeći je na osnovi traumatskog iskustva premještenosti istaknutog liječnika/književnika iz civilnog okvira. Raščlamba ovog svjedočanstva pridonosi poznavanju razlika i sličnosti, dakle zbroju znanja i pristupa veza-nih uz ove izvore na globalnoj razini, ali i dopuni podataka o samom autoru na individualnoj, rasvjetljavajući one dionice njegova života koje do sada nisu bile istraživane.

Analizom uloge i djelovanja Vladimira Jelovšketa bavili su se ponajprije povjesničari književnosti, znatno manje medicinski autori, no jedni i drugi temeljeći svoja istraživanja na njegovim objavljenim djelima. Iznimka je tekst o prešućenom Jelovškovu dnevniku pisanom tijekom jedne noći u studenome u Pragu 1898., koji je nastao kao nadopuna i tumačenje knjizi pjesama *Simfonija*.⁸ Dok je praški dnevnik, prema Branki Brlečić-Vujić, portret kulture književnih protusvjetova europskoga kulturnog kruga, nedavno je identificiran fragment Jelovškova ratnog dnevnika, dokument psihološkog autoportreta liječnika/književnika zatečenog na ratištu. Na stranicama dnevnika književno dominira nad medicinskim, tom se senzibilitetu kao katarzi proživljenog autor prepušta sumirajući dnevne ratne događaje ili pak spekulirajući o svojoj sudbini i budućnosti. S druge strane, liječničku praksu na ratištu zapisuje usput (*Baš sam sada jednom iz lica izvadio fišek*) ili tek bročano (*Imali smo oko 123 ranjenih, drugi dan 67 i 5 Rusa; 7 ih je umrlo kod nas.*) kao da taj dio svoje prisutnosti u ratu želi potisnuti ili obraniti se od personaliziranog pristupa ranjenima. Premda je na ratište otišao iz pozicije urednika Liječničkog vjesnika, ne priređuje članke o svojim iskustvima s ratišta za objavljivanje u tom listu, kao što je to bilo uvriježeno u praksi drugih mobiliziranih liječnika. Upravo suprotno, Jelovšek je usredotočen ponajprije na ekspresiju vlastite intime. Njegove stranice fiksiraju mjesta i gradove kroz koja prolazi ili se u njima nakratko zateče, dokumentirajući ratni krajolik kao odraz stanja duha i neponovljive slike ratne stvarnosti. Kroz čitav se tekst jasno iščitava stalna rastrganost između onoga gdje želi biti i stvarnosti u kojoj se zatekao (*A ja moram ovdje biti! Samo da makako obolim pa da se maknem odavde. Ovdje me sve ubija, uništava.*), između odnosa prema neprijatelju spram kojeg ne osjeća mržnju već bliskost (*Poslije sam čuo da su to Rusi poduzeli juriš protiv naše 36. divizije i da su je probili, no onda su nadošle naše rezerve i opet ih potisnuli i zarobili. Bilo je to strašno čuti u noći.*) i svoje pozicije u austrougarskoj vojsci, između svakodnevnog suočavanja sa smrću i bijega u prisnost s ljudima koje susreće i upoznaje. Uvjerljivosti ovog dnevnika pridonosi i činjenica da je bilježen kao intimni autoportret bez pretenzija javnog objavljivanja. Pisan prepoznatljivim stilom hrvatskog književnika/liječnika, ovaj fragment dnevnčkog zapisa izražuje u svjedočanstvo propitivanja individualnog i društvenog identiteta, u okolnostima u kojima se naslućuje ratom pokrenut preobražaj političkog ustrojstva svijeta, koji polako nestaje.

ZAHVALA

Zahvaljujem gospođi Sanji Pilić prauunci Vladimira Jelovšketa, na korisnim informacijama i fotografijama.

Stella Fatović Ferenčić

LITERATURA

1. *Hameršak F.* Tamna strana Marsa. Zagreb: Ljevak; 2013, str. 222–33.
2. *Vrgoč A.* Moje uspomene na Svjetski rat 1914–1920. Zagreb: Naklada A. Vrgoč; 1937.
3. *Fatović-Ferenčić S, Tucak A.* (ur.) »Kirurg na fronti – Ratni dnevnik Vatroslava Florschütza 1914.–1918.« Zagreb/Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Medicinski fakultet Sveučilišta u Osijeku, Hrvatski liječnički zbor – podružnica Osijek; 2014.
4. *Špišić B.* Kako pomažemo našim invalidima. Slike iz naše ortopedske bolnice i invalidskih škola. Zagreb: Dionička tiskara; 1917.
5. *Fatović-Ferenčić S.* Vladimir Jelovšek liječnik, pjesnik i publicist. U: Zupanić-Slavac Z. ur. Med medicino in literaturo. I. Pintarjevi dnevi – Zbornik referatov. Ljubljana: Inštituta za zgodovino medicine; 1995, str. 243–7.
6. *Batinčić A.* Liječnici pisci u hrvatskoj književnosti od Dimitrije Demetra do danas. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; 2008.
7. *Brlečić-Vujić B.* »Simfonija« Vladimira Jelovšketa ili simboličko osporavanje. Revija 1989;9:749–81.
8. *Brlečić-Vujić B.* Prešućeni Jelovškov dnevnik. Dani hvarskog kazališta, 2007;33 (1):228–44.
9. *Šabić M.* Vladimir Jelovšek i praški mostovi dekadencije. Nova Croatia 2008;2:117–37.
10. *Rem G.* Vladimir Jelovšek Teharski – kopneni protoavangardist. U: Batušić N. ur. Dani hvarskog kazališta 27. Književnost i kazalište hrvatske moderne, bilanca stoljeća. Zagreb/Split: HAZU: Književni krug Split; 2001, str. 320–33.
11. *Jurić S.* Tendencije u ranom hrvatskom slobodnom stihu. Umjetnost riječi 2003;47:1–2.
12. *Šabić M.* Češka književnost i kultura u hrvatskim književnim časopisima 19. stoljeća (doktorska disertacija). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; 2008.
13. *Jelovšek Vladimir.* Enciklopedija Jugoslavije sv. 4. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod; 1960, str. 484.
14. *Šćel M.* Povijest hrvatske književnosti, Zagreb: Liber / Mladost; 1978, str. 20–21, 68–69.
15. *Lukežić I.* Jelovšek Vladimir. U: Nemeš K. ur. Leksikon hrvatskih pisaca, Zagreb: Školska knjiga; 2000, str. 310.
16. *Fatović-Ferenčić S, Hameršak F.* Vladimir Jelovšek. Hrvatski biografski leksikon sv. 6. Zagreb: Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža; 2005, str. 453–5.
17. *Donat B.* (ur.) Tijelo tvoje duše: antologija proze hrvatske secesije. Zagreb: Dora Krupićeva; 2004.
18. *Grmek MD.* Jelovšek Vladimir. Hrvatska medicinska bibliografija sv. II. Zagreb: JAZU; 1970, str. 118.
19. *R.Z.L.* Vladimir Jelovšek (nekrolog). Liječ Vjesn 1934;56:234.
20. *R.Z.L.* Vladimir Jelovšek (nekrolog – pretisak iz 1934.). Liječ Vjesn 1977;99:85–6.
21. *Belić B.* Urednici Liječničkog vjesnika 1877–1929. Liječ Vjesn 1977;99:78.
22. HR-HDA-890 Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH – Krсни list Vladimira Jelovšketa.
23. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU. Fond: Vladimir Jelovšek. Pismo datirano 3. svibnja 1906.
24. *Jelovšek V.* Treći kongres prirodopisaca i liječnika u Pragu od 25.–29. svibnja 1901. Liječ Vjesn 1901;23:307–14., 351–6., 396–404., 440–5., 491–7.
25. *Redoviti članovi Zbora.* Prilog br. 1. Liječ Vjesn 1907;29:3.
26. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU – Pismo Vladimira Jelovšketa Odboru Zbora liječnika datirano 3. siječnja 1911. u kojem se kandidira za urednika.
27. *Sablić-Tomić H.* Izazov korespondencije Zofke Kveder. Dani hvarskog kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu 2007; 33:420–31.
28. *Uredništvo.* Uz novo godište. Liječ Vjesn 1913;35:1–2.
29. *Dugački V.* Medicinska periodika u Hrvatskoj do 1918. godine. Studia Lexicographica 2010;4:115–37.
30. Odlikovanja. Liječ Vjesn 1916;38:21.
31. Odlikovanja. Liječ Vjesn 1916;38:50.
32. HR-HDA-890 Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH – Ukaz br. 43617 od 17. 2. 1922.
33. *Čačković M.* Našim čitateljima i suradnicima. Liječ Vjesn 1915;37:54.
34. *Čutura D, Galić L.* Veliki rat: pregled ratnih operacija. <http://1914-1918.com.hr/wp-content/uploads/Tekst%201.%20svjetski%20rat%203.html>. Učitano 8. 12. 2014.
35. *Horvat J.* Prvi svjetski rat. Panorama zbivanja 1914–1918. Zagreb: Stvarnost; 1967, str. 292–3.
36. *Freivogel Z.* Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu. Zagreb: Hrvatska povijest; 2014, str. 206–15.